

Begijnen, van spontaan naar krankzinnig naar steeds meer regels

De impact van het concilie van Vienne (1311-12) op het proces van bestraffing en de religieuze discipline van de begijnen in de Lage Landen, onderzocht aan de hand van vier begijnenregels

Job van den Houten (s1027459)

15-06-2021, *ingeleverd op 15 juni '21*

Voor het vak Bachelorwerkstuk

Begeleid door Bert Roest

Een werkstuk van 9.777 woorden

Radboud Universiteit

Inhoudsopgave

1. Inleiding	2
2. De begijnen: voor- en tegenspoed.....	5
3. De begijnenregels.....	9
4. De regelen der penitentie	12
5. Regels omtrent de dagelijkse religieuze verplichtingen	19
6. Conclusie.....	24
7. Bibliografie	25
Primair bronmateriaal.....	25
Secundaire literatuur	25

1. Inleiding

“De vrouwen die algemeen bekend staan als begijnen, aangezien ze aan niemand gehoorzaamheid toezeggen, geen afstand doen van hun bezittingen, of een goedgekeurde regel naleven, zijn helemaal niet religieus, hoewel ze de speciale kleding dragen van begijnen en zichzelf hechten aan bepaalde heiligen, die voor hen een speciale aantrekkingskracht bezitten. Wij hebben van betrouwbare bronnen gehoord dat er sommige begijnen zijn die geleid schijnen te worden door een bijzondere krankzinnigheid.” En even verderop: “Met toestemming van de heilige raad, verbieden wij tot in eeuwigheid hun manier van leven en verwijderen het compleet van de kerk van God.”¹

Met deze woorden zorgde het bekende decreet *Cum de quibusdam*, tot stand gekomen tijdens het concilie van Vienne (1311-12) en gepubliceerd in 1317, ervoor dat de begijnen, inmiddels al verspreid over grote delen van Europa, het risico liepen op vervolging. Hoewel het document duidelijk maakte dat het gaat om “sommige begijnen” en even verderop vermeldde “natuurlijk willen wij met het voorgaande niet alle gelovige vrouwen weerhouden [...] die op een nederige wijze wensen een leven van boetedoening en dienstbaarheid aan de Heer der heren te leven”, werd het decreet al snel geïnterpreteerd als een veroordeling van *alle* begijnen.²

Deze nieuwe religieuze vrouwenbeweging, herkenbaar aan hun speciale kleren en informele levensstijl, was een relatief nieuw fenomeen, dat was ontstaan aan het einde van de twaalfde en het begin van de dertiende eeuw. Dit plotselinge en sterk gelokaliseerde fenomeen zorgde ervoor dat in korte tijd overal in Europa verschillende soorten vrouwelijke gemeenschappen ontstonden, die ondanks de vele verschillen gemeen hadden het apostolische model na te leven. Tegen het einde van de late middeleeuwen stond deze veelvoud aan vrouwelijke religiositeit in de Lage Landen bekend onder de noemer ‘begijn’. De begijnen werden en worden nog altijd vaak gedefinieerd aan de hand van wat ze niet waren, namelijk traditionele nonnen.³ Zo legden de begijnen tijdelijke geloften af, kenden ze geen universele regel, deden ze geen afstand van hun bezittingen en waren ze in staat om geld te verdienen. Totaal ongeregeld waren de begijnen echter ook niet, want de meeste begijnhoven waren in het bezit van een afzonderlijke, lokale regel, waarin de leefregels van de begijnen vastgelegd waren.

Door het ontbreken van een universele regel en door hun weinig geformaliseerde levensstijl waren de begijnen een potentiële dreiging voor de religieus-maatschappelijk orde, zoals deze was

¹ Eigen vertaling. Voor de Latijnse tekst en Engelse vertaling zie Elizabeth Makowski, ‘When is a Beguine not a Beguine? Names, Norms and Nuance in Canonical Literature’, in: Letha Böhringer, Jennifer K. Deane en Hildo van Engen eds., *Labels and Libels: Naming beguines in Northern Medieval Europe* (Turnhout 2014) 83-98.

² Eigen vertaling; Ibidem, 83-90.

³ Jennifer K. Deane, “‘Beguines’ reconsidered: historiographical problems and new directions”, *Monastic Matrix* (augustus 2008) Commentaria 3461. <http://monasticmatrix.osu.edu/commentaria/beguines-reconsidered-historiographical-problems-and-new-directions> (laatst geraadpleegd 10 juni 2021).

geformuleerd door de gevestigde kerkelijke en civiele autoriteiten, wat resulteerde in de veroordeling van 1311-12. Binnen deze context van toenemende controle en bemoeienis van buitenaf zijn de begijnenregels gebruikt als bewijs voor een veranderende levensstijl. Zo geeft Ernest McDonnell in *The Beguines and Beghards in Medieval Culture* aan dat de regels voor begijnen na deze beschuldigingen steeds restrictiever werden, wat er toe leidde dat de begijnen niet langer een spontane, enthousiaste beweging vormden. De begijnen veranderden volgens McDonnell in een beweging van sombere institutionalisering.⁴ De afgelopen decennia is de wetenschappelijke aandacht voor deze religieuze vrouwen enorm toegenomen, wat onder andere heeft geleid tot enkele kanttekeningen bij het hierboven geschetste beeld. Zo heeft Walter Simons laten zien, dat de impact van de kerkelijke beschuldigingen op het voortbestaan van de levensstijl van begijnen in de Lage Landen niet moet worden overdreven. Hoewel Simons opmerkt dat het contact met buitenstaanders weliswaar steeds strenger werd gereguleerd en beperkt, waren de begijnen, met name in de grotere begijnhoven, nog lange tijd in staat hun veelzijdige levensstijlen te behouden.⁵

Ook het toenemende restrictieve gehalte van begijnenregels omtrent het contact met buitenstaanders na de decreten van 1311-12 is ook recent weer ter discussie gesteld. Zo heeft Jennifer E. De Vries laten zien dat de regels van begijnen, in het bijzonder die over de omgang met de buitenwereld, tussen de dertiende en vijftiende eeuw een grotere mate van continuïteit bevatten dan historici tot nu toe suggereerden.⁶ Daarnaast heeft Alison More erop gewezen dat de dagelijkse praktijk niet perse overeen hoeft te komen met de opgeschreven regels. Ze betoogt dat de begijnenregels, die na het concilie van Vienne (1311-12) steeds uitgebreider werden, regelmatig werden opgesteld om een antwoord te bieden op de druk van buitenaf. Door de begijnen, wier levensstijl inherent problematisch werd bevonden, leefregels toe te kennen naar het voorbeeld van bestaande klooster- of geloofsregels en/of in samenwerking met hooggeplaatste geestelijken en/of edelen, hoopten de opstellers de begijnen in de ogen van buitenstaanders acceptabeler te doen lijken. De regels presenteerden de begijnen als passend binnen de bestaande, geaccepteerde monastieke structuren.⁷

Eveneens belangrijk voor het beeld dat historici hebben van de begijnen, en van religieuze vrouwen uit deze periode in het algemeen, is het feit dat de bronnen over deze vrouwen vrijwel uitsluitend door mannen zijn geschreven.⁸ Dit heeft historici er echter niet van weerhouden en er eerder

⁴ Ernest McDonnell, *The Beguines and Beghards in Medieval Culture. With Special Emphasis on the Belgian Scene* (New Brunswick 1954) ix.

⁵ Walter Simons, *Cities of Ladies: Beguine Communities in the Medieval Low Countries, 1200-1565* (Philadelphia 2001) 118-137.

⁶ Jennifer E. De Vries, 'The proper Beguine's interaction with the outside world: some beguine rules from the late the Late Medieval Low Countries', in: Eds Krijn Pansters en Abraham Plunkett-Latimar eds., *Shaping stability: the normation and formation of religious life in the Middle Ages*. *Disciplina Monastica* 11 (Turnhout 2016) 137-150.

⁷ Alison More schrijft in dit kader: "Through the creation of fictive histories and insitutional structures, these women ceased to be regarded as lay, and were instead written into the ecclesiastical landscape". Zie Alison More, *Fictive orders and feminine religious identities, 1200-1600* (Oxford 2018) 6-8, 29-32 en 141-145.

⁸ Deane, "'Beguines" reconsidered', *Commentaria* 3461.

zelfs toe aangezet om op zoek te gaan naar de rol van vrouwen in de vormgeving en institutionalisering van religieuze gemeenschappen. Zo heeft Mulder-Bakker laten zien hoe vrouwen binnen religieuze gemeenschappen gezag konden uitoefenen op een manier, die voorheen enkel binnen de private sfeer mogelijk was.⁹ Ook bij het uitwerken van het *cura monialium*, de (geestelijke) zorg voor nonnen, waren volgens Griffiths vrouwen betrokken.¹⁰ Ten slotte waren vrouwen volgens Maiju Lehmijoki-Gardner betrokken bij het bepalen van de regels, wat onder andere blijkt uit de keuze voor en verering van bepaalde populaire heiligen.¹¹ Hoewel de voorgaande drie (vrouwelijke) historici zich niet specifiek met de begijnen bezig hielden, is duidelijk dat de actieve rol van vrouwen niet meer genegeerd kan worden, ook niet bij het vastleggen van de regels.

Begijnenregels vormen dus in potentie een interessante, maar, zoals Böhlinger, Deane en Van Engen aangeven in hun epiloog, een tot nu vaak genegeerde bron.¹² Daarom staat in dit onderzoek een selectie van begijnenregels, te dateren tussen 1250 en 1500, centraal, waarbij de focus ligt op de regels omtrent het proces van bestraffing en de dagelijkse religieuze plichten. Met dit diachrone beeld hoop ik zicht te krijgen op de impact van het concilie van Vienne (1311-12) op het proces van bestraffing en op de dagelijkse religieuze verplichtingen van de begijnen in de Lage Landen, zoals vastgelegd in begijnenregels van voor en na het concilie (1250-1500). In wat volgt zal een globale schets worden geboden van de ontwikkeling van de begijnen in de Lage Landen en worden de regels voorzien van bronnenkritiek en vergeleken op de benoemde onderdelen. Ook zullen de begijnenregels bij tijd en wijle vergeleken worden met monastieke regels en andere regels voor lekengemeenschappen om daarmee de begijnenregels in een breder perspectief te plaatsen. Ik zal afsluiten met het formuleren van de conclusie. Daarbij is voorzichtigheid geboden, omdat de resultaten vooralsnog enkel geldig zijn voor de behandelde begijnhoven. Ik hoop hiermee een bijdrage te leveren aan het wetenschappelijke debat rondom de begijnen en wellicht een tendens te ontwaren die een meer universele geldigheid heeft.

⁹ Anneke B. Mulder-Bakker, 'The prime of their lives. Women and age, wisdom and religious careers in Northern Europe' in: Juliette Dor, Lesley Johnson en Jocelyn Wogan-Browne eds., *New trend in feminine spirituality: the holy women of Liège and their impact*. Medieval women: Texts & Contexts 2 (Turnhout 1999) 215-236.

¹⁰ Fiona J. Griffiths, 'Men's duty to provide for women's needs: Abelard, Heloise and their negotiation of the *cura monialium*', *Journal of Medieval History* 30 (2004) 1-24.

¹¹ Maiju Lehmijoki-Gardner, 'Writing religious rules as an interactive process: Dominican penitent women and the making of their "Regula"', *Speculum* (2004) 660-687.

¹² Böhlinger, Deane en Van Engen schrijven: "House rules and statutes have been neglected in the literature, a striking omission given how consistent even far-flung communities' documents are in terms of structure, content and cautionary measures." Zie Letha Böhlinger, Jennifer K. Deane en Hildo van Engen, 'Epilogue: the view ahead', in: Idem, *Labels and Libels: Naming Beguines in Northern Medieval Europe* (Turnhout 2014) 224.

2. De begijnen: voor- en tegenspoed

Het ontstaan van de begijnen aan het einde van de twaalfde en het begin van de dertiende eeuw in de Lage Landen was onderdeel van een bredere ontwikkeling, soms ook aangeduid als hervorming, binnen het westerse christendom.¹³ De precieze oorzaak van deze ontwikkeling is volgens historici nog altijd lastig te duiden en vaak wordt een veelvoud aan mogelijke oorzaken benoemd. Zo benoemt Walter Simons, die zich richtte op de begijnen in de Lage Landen, dat de ligging op een knooppunt van invloedssferen, de toenemende urbanisering en de relatief hoge geletterdheid voor een groot deel verklaren waarom deze nieuwe bewegingen, in het bijzonder die van de begijnen, ontstonden in de Lage Landen.¹⁴ Daarnaast waren de bestaande kerkelijke structuren, die nog altijd gebaseerd waren op de inmiddels gedateerde romeinse administratieve indeling, niet goed in staat om deze veranderingen het hoofd te bieden, waardoor de afstand tussen leken en geestelijken steeds groter werd.¹⁵ Als gevolg hiervan veranderden de sociale en spirituele behoeften, waardoor leken, zowel mannen als vrouwen, op zoek gingen naar nieuwe vormen om uiting te geven aan hun religiositeit, waarbij vrijwillige armoede, naar voorbeeld van het apostolische model, centraal stond.¹⁶ Deze ingrijpende veranderingen zorgden ervoor dat het religieuze landschap verrijkt werd met tal van nieuwe en hervormde bewegingen.¹⁷

Ook de diverse levensstijlen van de begijnen waren geïnspireerd op het apostolische model, waarin zowel het verlangen om zich terug te trekken uit als om deel te nemen aan het sociale leven werd gecombineerd. Deze combinatie van, respectievelijk, het ‘contemplatieve’ en ‘actieve’ leven vond zijn weerslag in de verschillende aspecten van de levensstijl van de begijnen. Zo werd het contemplatieve deel vormgegeven in het streven naar eenvoud en introspectieve devotie, terwijl het actieve deel vormgegeven werd door liefdadigheidswerk, zoals de zorg voor zieken.¹⁸ Om dit leven te bekostigen werkten de begijnen vaak buiten het hof in bijvoorbeeld de textielnijverheid. De aantrekkingskracht van

¹³ Herbert Grundmann, *Religious movements in the Middle Ages*, vert. Steven Rowan (Notre Dame 1995) 1-30.

¹⁴ Simons, *Cities of ladies*, 1-19.

¹⁵ Ibidem, 12-19. Hoewel Alison More er niet heel diep op ingaat, vermoedt ook zij dat de veranderingen van deze tijd een dynamisch antwoord waren op veranderende sociale en spirituele behoeften, zie More, *Fictive orders*, 18.

¹⁶ Giles Constable, ‘Introduction’, in: Letha Böhringer, Jennifer K. Deane en Hildo van Engen eds., *Labels and Libels: Naming Beguines in Northern Medieval Europe* (Turnhout 2014) 1-8; Anneke B. Mulder-Bakker, ‘Devoted Holiness in the Lay World’ in: Judith Benneth en Ruth Karras eds., *The Oxford Handbook of Women and Gender in Medieval Europe* (Oxford 2013) 464-482.

¹⁷ Voor een taxonomie, waarvan de beperkingen worden aangegeven, van al deze groepen, zie Krijn Pansters, ‘Normation in Formation: The Regulation of Religious Life and the Shape of Stability’ in: Eds Krijn Pansters en Abraham Plunkett-Latimar eds., *Shaping stability: the normation and formation of religious life in the Middle Ages*. *Disciplina Monastica* 11 (Turnhout 2016) 13-51.

¹⁸ Simons, *Cities of Ladies*, 61-90; Penny Galloway, ‘Neither miraculous nor astonishing. The devotional practice of beguine communities in French Flanders’ in: Juliette Dor, Lesley Johnson en Jocelyn Wogan-Browne eds., *New trend in feminine spirituality: the holy women of Liège and their impact*. *Medieval women: Texts & Contexts* 2 (Turnhout 1999) 107-128.

dit model was groot en al snel namen vrouwen uit alle lagen van de bevolking deel aan dit nieuwe, vrijwel exclusief stedelijke fenomeen.¹⁹

De snelle verspreiding van dit fenomeen was mede te danken aan de *vitae* (bijvoorbeeld van Marie d'Oignies of Christiana Mirabilis) en aan de preken en brieven van mannen als Jacques de Vitry en Thomas van Cantimpré. In combinatie met de explosieve geografische verspreiding van de begijnen droeg hun werk bij aan de formele goedkeuring van de begijnen tussen 1230 en 1233 door paus Gregorius IX. Hoewel hun bedrage niet onderschat mag worden, was de vestiging van het 'begijnendom' niet de prioriteit van deze auteurs. Zo waren deze vrouwen, die De Vitry en Thomas van Cantimpré veelzeggend introduceren als *mulieres religiosa* -en niet als begijnen-, een mogelijkheid voor de auteurs om hun eigen reputatie als vooruitstrevend priester te vestigen. Daarnaast sloten deze vrouwen zich uiteindelijk aan bij een gevestigde kloostergemeenschap en was hun leven daarvoor, dat weliswaar de kenmerken van het beginleven vertoonde, tot dat moment slechts een overgangsfase.²⁰ Mede door de goedkeuring van de paus organiseerden steeds meer begijnen zich in min of meer geformaliseerde gemeenschappen en gedurende het tweede kwart van de dertiende eeuw ontstonden, ondanks het verbod op het stichten van nieuwe orden vastgelegd tijdens het Vierde Lateraanse Concilie (1215), overal in de Lage Landen begijnhoven en kleinere conventen.²¹ Grofweg kenden deze gemeenschappen een vergelijkbare organisatiestructuur. De hoven werden bestuurd door een groot meesteres, die werd ondersteund door een groep meesteressen, die elk de leiding hadden over een huis dat werd bewoond door de leden van het hof. De kleinere conventen hadden vaak een vergelijkbare hiërarchie, maar het was ook goed mogelijk dat er nauwelijks enige hiërarchie bestond. Hoe ook, het was een succesformule, wat blijkt uit het feit dat sommige hoven uitgroeiden tot enorme gemeenschappen. Zo leefden ongeveer 1.500 begijnen omstreeks het eind van de vijftiende eeuw in het Mechelse Groot Begijnhof en ongeveer 1.000 begijnen in de veertiende eeuw in het St. Christophe Begijnhof van Luik. In andere woorden, de grootste begijnhoven konden functioneren als een stad binnen een stad.²² Ter vergelijking, R.R. Post schatte in dat vrouwelijke kloostergemeenschappen aan de vooravond van de reformatie in de Lage Landen gemiddeld ongeveer veertig inwoners hadden.²³

¹⁹ Alison More en Anneke B. Mulder-Bakker, 'Striving for religious perfection in the lay world of Northern Europe', in: Alison I. Beach en Isabelle Cochelin eds., *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West* (Cambridge 2020) 1057-1073.

²⁰ Jörg Oberste, 'Predigte und Gesellschaft um 1200: Praktische Moralthologie und pastorale Neuorientierung im Umfeld der Pariser Universität am Vorabend der Mendikanten' in: Gert Melville en Jörg Oberste eds., *Die Bettelorden im Aufbau: Beiträge zu Institutionalisierungsprozessen im mittelalterlichen Religiosentum*. Vita Regularis 11 (Münster 1999) 245-294.

²¹ Voor meer informatie over de juridische status van de begijnen zie Jörg Voigt, 'Der status Beginarum. Überlegungen zur rechtlichen Stellung des Beginenwesens im 13. Jahrhundert' in: Jörg Voigt, Bernward Schmidt en Marco A. Sorace eds., *Das Beginenwesen in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Studien zur Christlichen Religions- und Kulturgeschichte 20 (Fribourg 2015) 41-67.

²² Simons, *Cities of Ladies*, 35-60.

²³ R. R. Post, 'De roeping tot het kloosterleven in de 16^e eeuw', Mededelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde 13:3 (1950) 31-76; Voor kritiek op deze inschattingen zie Craig Harline, 'Actives and contemplatives: The Female Religious of the Low Countries before and after Trent', *The Catholic Historical Review* 81:4 (1995) 541-567.

Een dergelijke vrouwelijke groepering, die verschillende idealen combineerde en daarmee gevestigde classificaties (als religieus versus leek, gereguleerd tegenover ongereguleerd en getrouwd versus alleenstaand) overschreed in een vrouwenvriendelijke samenleving, was vatbaar voor verschillende interpretaties.²⁴ De positie van de begijnen lag daarom vanaf het begin onder het vergrootglas van de kerkelijke autoriteiten.²⁵ Een deel van de kritiek is te beschrijven aan de hand van de naamgeving van deze vrouwen, die ondanks hun heterogeniteit geïdentificeerd werden met de term ‘begijn’. Deze term werd destijds al voorzien van verschillende etymologieën, die in potentie veel zeggen over de intenties van de naamgever. Zo waren er auteurs die de term ‘begijn’ uitlegden als iemand die vaak gebeden mompelde of murmelde. Voor critici zoals Rutebeuf, Giles van Orléans en Guibert van Tournai, allen actief tussen 1260 en 1274, was dit gedrag een teken van overdreven devotie en daarom beschuldigden ze de begijnen van hypocrisie en valse devotie. In tegenstelling tot de tegenstanders, die deze spottende term als een waarschuwing voor verdere dwalingen (of zelfs misdaden) beschouwden, was de spottende lading en de bereidheid van begijnen om deze beschimpingen te ondergaan voor voorstanders juist het bewijs voor de nederige houding en oprechte devotie van deze vrouwen.²⁶ Daarnaast werd de term ‘begijn’ gebruikt in een document, geschreven rondom 1220, dat handelde over de ketterse albigenzen. Hieruit concludeerden verschillende bekende en invloedrijke historici, onder wie Jozef van Mierlo, Herbert Grundmann en Ernest W. McDonnell, dat de term ‘begijn’ afstamt van de term ‘albigenzen’.²⁷ Los van het feit dat deze verbinding tussen begijnen en albigenzen slechts in één document werd gemaakt en vanuit taalwetenschappelijk perspectief beide benamingen onmogelijk aan elkaar verwant kunnen zijn, blijkt uit deze korte uiteenzetting dat de begijnen al vroeg werden bekritiseerd.²⁸

Ondanks de pejoratieve lading van de term ‘begijn’ vermoeden historici dat deze vrouwen de term, die aanvankelijk vooral door buitenstaanders werd gebruikt, toegeëigend hebben in de eerste helft van de dertiende eeuw, waarmee de pejoratieve lading naar de achtergrond verdween.²⁹ De negatieve lading ging echter nooit helemaal verloren en in perioden van economische stagnatie, zoals in de jaren

²⁴ Jocelyn Wogan-Browne en Marie-Élisabeth Henneau, ‘Introduction: Liège, the Medieval “Women Question”, and the Question of Medieval Women’ in: Juliette Dor, Lesley Johnson en Jocelyn Wogan-Browne eds., *New Trends in Feminine Spirituality: the Holy Women of Liège and their Impact*. Medieval Women & Contexts 2 (Turnhout 1999) 1-32.

²⁵ Deane, “‘Beguines’ reconsidered”, commentaria 3461.

²⁶ Walter Simons, ‘Beginnings: naming beguines in the Southern Low Countries, 1200-50’ in: Letha Böhringer, Jennifer K. Deane en Hildo van Engen eds., *Labels and libels: naming beguines in Northern Medieval Europe* (Turnhout 2014) 9-52.

²⁷ Jürgen Udolph en Jörg Voigt, ‘Ursprung und Verbreitung des Begriffs Begine aus sprachwissenschaftlicher und historischer Sicht’ in: Jörg Voigt, Bernward Schmidt en Marco A. Sorace eds., *Das Beginenwesen in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Studien zur Christlichen Religions- und Kulturgeschichte 20 (Fribourg 2015) 15-40.

²⁸ Udolph en Voigt, ‘Ursprung und Verbreitung’, 20. De verbinding met de albigenzen lijkt vooral een moderne constructie te zijn, die grote impact heeft gehad op de interpretatie van de begijnen. De verbinding met deze ketterse beweging zorgde er namelijk voor dat de begijnen werden geïnterpreteerd binnen het kader van ketterse stromingen.

²⁹ Simons, ‘Beginnings: naming beguines’, 15-25.

zeventig van de dertiende eeuw, werd de kwestie weer actueel. Als gevolg van deze economische crisis droegen de begijnen namelijk niet langer bij aan de economische welvaart, want, zo stelden critici, ze verloren hun werk en werden in hun levensonderhoud afhankelijk van anderen. Bovendien werden de begijnen steeds vaker verdacht van religieuze dwalingen. Begijnhoven werden namelijk ook centra waar vrouwen kennis en vaardigheden opdeden, die voorheen voorbehouden waren aan mannelijke geletterden. Hiermee vormden zij een bron van potentiële dreiging voor de autoriteit van mannen. Als gevolg hiervan kwamen de begijnen vanuit allerlei verschillende hoeken, zowel civiel als kerkelijk, onder druk te staan, wat leidde tot een reeks veroordelingen. Grote impact heeft de veroordeling van de begijn Marguerite Porète gehad, de schrijfster van het mystieke werk *Le miroir des âmes simples et anéanties*. Ondanks een eerdere veroordeling van haar werk door de bisschop van Cambrai, onder wiens toezicht ze viel, besloot ze te volharden in haar werk, wat uiteindelijk leidde tot haar ter doodveroordeling in Parijs in 1310.³⁰ Met deze veroordeling was de weg vrij gemaakt voor een meer algemene veroordeling van begijnen die werden betrap op het geloof in een vergelijkbare leer. Hoewel het document waarin dit werd geregeld, de *Cum de quibusdam*, enkel van toepassing was op begijnen die een dwaalleer aanhingen, werd dit document, opgesteld tijdens het concilie van Vienne (1311-12) en in 1317 gepubliceerd, al snel geïnterpreteerd als een algemene veroordeling van de begijnen.³¹

In de periode die volgde na het concilie van Vienne werden de begijnen in een aantal gebieden gewelddadig vervolgd. In het Rijnland en rondom het Bodensee grepen de autoriteiten direct de kans aan om de begijnen te bestoken met beschuldigingen en beperkingen, terwijl vergelijkbare grootschalige ingrepen in de Lage Landen vooralsnog uitbleven.³² Uiteindelijk gaven ook de bisschoppen in de Lage Landen, na nieuwe instructies van paus Johannes XXII eind 1320 om de orthodoxie van de begijnen te examineren, opdracht om de inwoners van de begijnhoven en conventen volledig aan een dergelijk onderzoek te onderwerpen en waar nodig in te grijpen. Ook het overlijden van graaf Robert van Vlaanderen in 1322, die net als zijn ouders actief beschermheer van de begijnen was geweest, had een negatieve impact op het voortbestaan van de begijnen. Deze eerste inspecties van de begijngemeenschappen zouden tot ongeveer 1328 duren en werden tot ongeveer halverwege de veertiende eeuw regelmatig herhaald. Deze inspecties en de negatieve opinie hadden een grote impact op het voortbestaan van begijnhoven en conventen. Zo verdwenen er in de loop van de veertiende eeuw ongeveer negentig conventen en werden volgens Simons de hoven steeds strenger gereguleerd.³³

Hoewel veel begijngemeenschappen in de Lage Landen de onderzoeken overleefden, is het duidelijk dat ook de begijngemeenschappen in de Lage Landen ernstige problemen ondervonden. Dit

³⁰ Walter Simons, 'New Forms of Religious Life in Medieval Western Europe' in: Amy Hollywood and Patricia Z. Beckman eds., *The Cambridge Companion to Christian Mysticism* (Cambridge 2012) 80–113.

³¹ Makowski, 'When is a Beguine not a Beguine?', 83-90.

³² Jennifer K. Deane, 'From case studies to comparative models: Würzburg beguines and the Vienna decrees' in: Letha Böhringer, Jennifer K. Deane en Hildo van Engen eds., *Labels and libels: naming beguines in Northern Medieval Europe* (Turnhout 2014) 53-82.

³³ Simons, *Cities of ladies*, 132-137.

kan gedemonstreerd worden aan de reactie van de begijnen en hun weldoeners. De pejoratieve lading van de term ‘begijn’ kreeg weer de overhand en zorgde ervoor dat de begijnen deze term vermeden in de periode na het concilie tot het einde van de inspecties. Met het toe-eigenen van andere termen, zoals bijvoorbeeld zusters, poogden de vrouwen de negatieve connotaties en het risico op vervolging te ontlopen.³⁴ Een andere manier waaruit, volgens More, de reactie van de begijnen en ondersteuners blijkt, is het verlangen om de begijnen acceptabeler te maken voor buitenstaanders. Dit verlangen kreeg vorm doordat de begijnen (en andere relatief nieuwe groeperingen) werden voorzien van een glorieuze stichtingsgeschiedenis. In dit proces werden Lambert le Bègue (d. 1177) en Begga van Herstal (gestorven omstreeks 693) gepromoot als de heilige stichters van de begijnen, waarmee gepoogd werd de begijnen te presenteren als een coherente en uniforme beweging. Deze glorieuze geschiedenis was echter, net als vele andere stichtingsverhalen, grotendeels fictief.³⁵ Zo is het onmogelijk dat Lambert le Bègue, ondanks enige bekendheid in het diocees Luik, de stichter is van het begijnendom in de Lage Landen (en elders). En heeft de levensstijl van Begga van Herstal, hoewel ze haar tijd verdeelde tussen de wereldlijke en religieuze sferen, niks te maken met de levensstijl van de eeuwen latere begijnen. Voor beide figuren geldt ook, dat hun naam niet de basis vormt waaruit later de term ‘begijn’ ontstond.³⁶ Toch zijn dit soort, grotendeels fictieve, stichtingsgeschiedenissen van belang, omdat ze een nieuw fenomeen pogen te legitimeren en te voorzien van een glorieuze geschiedenis. Ook regels konden hiervoor ingezet worden. Door begijnenregels samen te stellen die leken op gevestigde -monastieke- regels, konden de begijnen in de ogen van buitenstaanders acceptabeler worden.³⁷

3. De begijnenregels

In dit werkstuk staan vier begijnenregels centraal en vooraleer deze regels te vergelijken, is het van groot belang om vast te stellen dat de regels van de verschillende begijnhoven überhaupt met elkaar vergeleken kunnen worden. Belangrijke voorwaarde hiervoor is dat de begijnenregels in vergelijkbare omstandigheden tot stand kwamen en golden voor vergelijkbare begijnhoven. In dit hoofdstuk beoog ik aan te tonen dat het inderdaad mogelijk is de door mij geselecteerde regels met elkaar te vergelijken en daarbij te wijzen op enkele aandachtspunten die van invloed zijn op de interpretatie van de regels, want net als andere bronnen kan de schijn soms bedriegen. Zo hebben we al vastgesteld dat de eerder genoemde auteurs van de *vitae* er een hele andere agenda op nahielden dan enkel de begijnen te promoten. Ook begijnenregels voorzagen in een bepaalde behoefte, die kon verschillen al naar gelang

³⁴ Vera von der Osten-Sacken, ‘Dangerous heretics or silly fools? The name beguine as a label for religious women of early thirteenth-century Brabant’, in: Letha Böhringer, Jennifer K. Deane en Hildo van Engen eds., *Labels and libels: naming beguines in Northern Medieval Europe* (Turnhout 2014) 99-116.

³⁵ More, *Fictive orders*, 6-8, 29-32 en 141-145.

³⁶ Ibidem, 141-145; Simons, *Cities of Ladies*, 24-34; Udolph en Voigt, ‘Ursprung und Verbreitung’, 20-26.

³⁷ More, *Fictive orders*, 29-32.

de context. Zo konden regels een reactie zijn op bepaalde ervaringen in het dagelijks leven, die tot dan toe niet gereguleerd waren of konden regels bepaalde gebruiken van legitimatie voorzien. Deze redenen voor het opstellen van regels hebben met name betrekking op de gebruikers van de regel. Een regel kan ook hele andere functies vervullen en daarmee voorzien in andere behoeftes. Zoals we al even zagen, konden begijnenregels ook worden opgesteld om de begijnen in de ogen van de buitenstaanders meer acceptabel te doen lijken. Het is daarom van groot belang de bronnen van kritiek te voorzien en de nodige terughoudendheid te betrachten bij de interpretatie van de begijnenregels.

De geselecteerde begijnenregels komen uit de Zuidelijke Lage Landen, ruwweg het huidige België. De geselecteerde regels golden voor de begijnen in het diocees Luik, de begijnen van het Sint-Agnesbegijnhof te Sint Truiden, de begijnen van het Wijngaard begijnhof te Brugge en de begijnen van het groot-begijnhof van Antwerpen. De regels hebben doorgaans betrekking op één begijnhof. De regel voor de begijnen in het diocees Luik vormt hierop een uitzondering en had, in ieder geval in theorie, betrekking op alle begijnen in het diocees Luik, waaronder het Sint-Agnesbegijnhof te Sint-Truiden, wiens latere regel ook wordt behandeld. De steden waarvan de begijnhoven onderdeel waren, behoorden destijds tot verschillende politieke en kerkelijke eenheden. De belangrijkste politieke mogendheden die, in ieder geval in theorie (de praktijk was een stuk weerbarstiger) de macht uitoefenden, zijn het koninkrijk Frankrijk, het Heilige Romeinse Rijk en na verloop van tijd de hertogen van Bourgondië. Deze mogendheden waren elk opgedeeld in kleinere eenheden en de hier besproken regels komen van begijnhoven uit het prinsbisdom Luik (Sint-Truiden), het graafschap Vlaanderen (Brugge) en het hertogdom Brabant (Antwerpen). Het belang van deze politieke eenheden moet niet overdreven worden. Het waren namelijk veeleer lokale entiteiten, zoals (nabije) steden, dorpen of leiders, die een belangrijke rol speelden in het dagelijkse leven en waarmee burgers zich identificeerden. Daarnaast kwam de grens tussen het Franse en Nederlandse taalgebied niet overeen met de politieke grenzen, waardoor een groot deel van de bevolking tweetalig was. Naast deze politieke eenheden bestonden de kerkelijke structuren. De bestuurlijke en administratieve eenheden van de kerk, de diocesen, verschilden van de hierboven uiteengezette grenzen. De geselecteerde begijnhoven komen uit de diocesen Luik (Sint-Truiden) en Cambrai (Antwerpen en Brugge). Al deze genoemde grenzen zijn geen ‘harde’ grenzen, maar kenmerken zich veeleer door hun poreusheid.³⁸

Verspreid over deze politieke en kerkelijke lappendeken ontstonden gedurende het tweede kwart van de dertiende eeuw allerlei min of meer geformaliseerde begijngemeenschappen. De begijnhoven, wier regels in dit werkstuk worden behandeld, zijn allemaal opgericht in dit korte tijdsbestek en bleven allemaal bestaan tot ver in de negentiende, soms zelfs twintigste eeuw. Het Wijngaard begijnhof van Brugge werd in 1242 gesticht, het groot-begijnhof van Antwerpen voor 1246 en het begijnhof te Sint-Truiden voor 1258. Bij de stichting van deze begijnhoven waren vaak hooggeplaatste lieden betrokken. Zo schonk William van Rijkel, abt van het Benedictijnse klooster te Sint-Truiden, land aan de begijnen.

³⁸ Simons, *Cities of ladies*, 1-7 en 12-19.

In 1267 werd deze schenking bevestigd door paus Clemens V.³⁹ Ook de begijnen van Brugge werden beschermd door vooraanstaande personen, namelijk de gravin Johanna van Constantinopel (1199-1244) en later Margaretha II van Vlaanderen (1202-1280).⁴⁰ Ten slotte schonken belangrijke personen in 1246, waaronder Geoffrey IV van Breda en canonic John van Oorderen, land aan de begijnen van Antwerpen.⁴¹

De geselecteerde begijnhoven hadden elk een aparte, unieke regel die voorzag in de -lokale- behoeften van de begijnen. Ondanks de verschillen tussen de regels behandelden de meeste regels wel vergelijkbare onderwerpen, zoals de dagelijkse bidcyclus, penitentie, arbeid en kleding. Dit gebeurde zonder een vaste volgorde. Zo worden de regels, die de bisschop van Luik in 1246 liet vastleggen, na een uitgebreide inleiding hoofdzakelijk geordend naar de ernst van de misdaad, terwijl de regels voor de begijnen van Brugge beginnen met de bevoegdheden en rechten van de groot meesteres, worden gevolgd door regels omtrent de religieuze verplichtingen en eindigen met de regels omtrent werk, kleding en contact met buitenstaanders. De latere regel van Sint-Truiden, opgesteld tussen 1450 en 1500 als aanvulling op de eerdere regel voor het bisdom Luik, is grotendeels gestructureerd aan de hand van de strafmaat. De regel van Antwerpen daarentegen lijkt geen duidelijke structuur te bezitten en springt van onderwerp naar onderwerp.

Het ontstaan van deze regels volgde geen vast patroon. Waar sommige begijnhoven binnen enkele decennia na de stichting een regel hadden opgesteld, kon het bij andere begijnhoven soms veel langer duren. Zo werd het Wijngaard begijnhof te Brugge gesticht rond 1242 en werd de regel volgens R. Hoornaert opgesteld tussen 1245 en 1299, waarmee het begijnhof in ieder geval binnen vijftig jaar in het bezit van een regel was.⁴² Opvallend langer duurde het opstellen van een regel voor het Begijnhof van Antwerpen, dat werd gesticht voor 1246 en pas in 1323 een regel opstelde.⁴³ Het Sint Agnesbegijnhof te Sint-Truiden lijkt op het eerste gezicht helemaal een extreem voorbeeld, omdat het begijnhof werd gesticht omstreeks 1258 en de eerste eigen regel pas werd opgesteld tussen 1450 en 1500.⁴⁴ De bisschop van Luik, Robert van Thourotte, had echter omstreeks 1246 al een regel laten opstellen die gold voor alle begijngemeenschappen in zijn bisdom. Een kopie van deze regel, met aantekeningen, is gevonden in het Sint-Agnesbegijnhof te Sint-Truiden, wat wijst op het actieve gebruik van deze regel.⁴⁵ Hoewel het soms jaren duurde voordat er een regel werd opgeschreven, staat de afwezigheid van een opgeschreven regel volgens Florence Koorn niet gelijk aan een totale afwezigheid

³⁹ Hanne van Herck, 'Een gemeenschap van begijnen (13de-18de eeuw)', in: Thomas Coomans en Anna Bergmans red., *In zuiverheid leven. Het Sint-Agnesbegijnhof van Sint-Truiden, het hof, de kerk, de muurschilderingen*. Relicta Monografieën 2 (Brussel 2008) 15-65.

⁴⁰ R. Hoornaert, 'La plus ancienne Règle du Beguinage de Bruges', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming Société d'émulation de Bruges* 72 (1930) 1-79.

⁴¹ L.J.M. Philippen, 'Een vijftal oorkonden betreffende de Antwerpsche Begijnen' *Bijdrage tot de geschiedenis* (1931) 29-47.

⁴² Hoornaert, 'La plus ancienne Règle', 13-15.

⁴³ L.J.M. Philippen, *De Begijnhoven: oorsprong, geschiedenis, inrichting* (Antwerpen 1918) 336-338.

⁴⁴ Ibidem, 308-314.

⁴⁵ Ibidem, 303-308.

van regels. Het is volgens haar aannemelijk dat er voor het vaststellen van de regel informele regels bestonden.⁴⁶

Bij het opstellen van deze regels waren, net als bij de stichting, regelmatig hooggeplaatste personen betrokken. In sommige regels wordt dit expliciet gemaakt en worden personen bij naam genoemd, terwijl andere regels geen namen kenbaar maken en men invloed van buiten enkel kan vermoeden. Over de vroege regel van het bisdom Luik bestaat geen twijfel. Deze regel werd opgelegd van buitenaf en ging op aandringen van paus Urbanus IV (r. 1261-1264), die eerder al was betrokken bij het opstellen van de regel, ook gelden voor de begijnen van Keulen, waarmee de illusie van een algemene begijnorde werd gewekt. Hiermee genoten de begijnen uit de genoemde gebieden als enige bisschoppelijke, en later pauselijke, bescherming, waarmee ze sterker stonden tegenover kritiek van buitenaf dan de begijnen buiten dit gebied.⁴⁷ Ook bij de regel van het Antwerpse begijnhof kan bemoeienis van buiten, hoewel minder eenzijdig dan de vroege Luikse regel, worden verwacht, wat blijkt uit de identiteit van de auteur, Anthonius Jacob, *publicus notarius* van Antwerpen.⁴⁸ Hoewel de regel van het Sint Agnesbegijnhof (1450-1500) is opgeschreven door de visitor van het begijnhof, is invloed van buitenaf aannemelijk, omdat de begijnen verplicht waren te bidden voor de bisschop van Luik en de Rooms-Katholieke kerk.⁴⁹ Het auteurschap van de regel van het begijnhof Wijngaarde te Brugge blijft onduidelijk, terwijl deze regel het meest uitgebreid is.⁵⁰ Het is echter goed mogelijk dat bijvoorbeeld Margaretha II van Vlaanderen betrokken was bij het opstellen van deze regel. De begijnen moesten namelijk voorafgaand aan de kapittelvergadering bidden voor de weldoeners van het hof.

4. De regelen der penitentie

Na de eerste kennismaking met de begijnen en de bronnen die centraal staan in dit werkstuk, staat in dit hoofdstuk de analyse van de regels centraal. Het eerste deel van deze analyse spitst zich toe op de vergelijking van de penitentie die de begijnen volgens de regels opgelegd kregen bij overtredingen. Boetedoening is een belangrijk onderdeel van de regels, omdat het een dwangmiddel vormt voor de mensen die zich aan deze regels dienen te houden. In andere woorden, de normatieve kracht van regels wordt voor een belangrijk deel bepaald door de straffen, die opgelegd worden bij overtreding van de regels. De begijnenregels bevatten, net als andere regels, straffen om naleving van de regels af te dwingen. Ook wordt in deze documenten vastgelegd hoe en door wie deze straffen werden opgelegd, waarmee het een gereguleerd en gestandaardiseerd onderdeel werd van het dagelijkse leven in de begijnhoven. In de wetenschappelijke literatuur over de begijnen wordt vaak aangenomen dat deze

⁴⁶ Florence Koorn, *Begijnhoven in Holland en Zeeland gedurende de middeleeuwen* (Assen 1981) 37.

⁴⁷ More, *Fictive orders*, 30.

⁴⁸ Philippen, *De Begijnhoven*, 336-338.

⁴⁹ Ibidem, 303-308.

⁵⁰ Hoornaert, 'La plus ancienne Règle', 5-13.

straffen en de bestraffingsprocedure strenger werden na het concilie van Vienne (1311-12).⁵¹ In dit hoofdstuk zal ik deze aanname aan de hand van de geselecteerde regels beproeven en potentiële afwijkingen van deze aanname proberen te toetsen.

Zoals vermeld verschillen de regels in structuur van elkaar. Zo zijn de vroege Luikse regel en de latere regel van Sint-Truiden respectievelijk gestructureerd aan de hand van de ernst van de misdaad en de strafmaat, terwijl de Brugse regel verschillende onderwerpen achtereenvolgens behandelt en in de Antwerpse regel een structuur ontbreekt.⁵² Deze verschillen hebben grote impact op de interpretatie van de tekst. Het gevolg van de structuur die de Luikse regel en de latere regel van Sint-Truiden aanhoudt is namelijk, dat de regel een stuk restrictiever van toon is dan bijvoorbeeld de Brugse regel. Door de regels op te stellen aan de hand van de ernst van de misdaad of de strafmaat wordt de nadruk gelegd op datgene wat niet mag, verboden en/of ongepast is. De Brugse regel is, zoals hierboven al aangegeven, niet gestructureerd aan de hand van de ernst van de misdaad, waardoor de nadruk meer wordt gelegd op wat wel mag en gepast is. Ter illustratie, de Luikse regel vermeldt dat wanneer een begijn ‘alte langhe spreecke met eynighen wantrouweghen man’ of wanneer ‘sij eynighen man alte voele ydeleck aenlachde’ zij een lichte straf krijgt.⁵³ De Brugse regel behandelt juist hoe zij zich dient te gedragen: ‘Hare tale sal syn cort ende nutte na haerre macht, sonder swere hetne ware omme noetsak; sonder lieghen, sonder achtersprake, sonder lude ropen, sonder scelden, sonder lagchen ende altoes scamel, har ansicht blide, swaer ende scamel’.⁵⁴ Bij een eerste lezing van deze regels omtrent het contact met buitenstaanders valt de restrictieve toon van de Luikse regel op en dit kan leiden tot de conclusie dat de Luikse regel strenger is. Zeker wanneer men daarbij bedenkt dat deze regel op last van de bisschop is opgelegd, die met deze regel, in ieder geval naar buiten toe, een meer uniforme begijnenbeweging wilde vormen.⁵⁵

Een dergelijke restrictieve toon moet echter niet gelijkgesteld worden met de striktheid van de regels zelf. Als we nog eens teruggaan naar dezelfde regels valt op dat de regel van de Brugse begijnen veel uitgebreider is over het contact met buitenstaanders. Dit gaat zelfs zover dat voorgeschreven wordt welke gelaatsuitdrukking de begijnen moeten tonen wanneer zij contact met een buitenstaander hebben: ‘(...) har ansicht blide, swaer ende scamel’.⁵⁶ Bij nadere beschouwing lijkt de regel van Brugge regelmatig zelfs strikter te zijn. Zo is in beide regels een bepaling opgenomen die vermeldt dat de begijnen oorlof van de oversten nodig hebben om het hof te verlaten, maar in tegenstelling tot de Luikse regel voegt de regel van de Brugse begijnen daaraan toe dat de begijnen niet mogen praten met collega-begijnen die zonder oorlof van de meesteres of biechtvader het hof hebben verlaten.⁵⁷ En ook in

⁵¹ McDonnell, *The Beguines and Beghards in Medieval Culture*, ix; Simons, *Cities of Ladies*, 118-137.

⁵² Philippen, *De Begijnhoven*, 303-314 en 336-338; Hoornaert, ‘La plus ancienne Règle’, 17-79.

⁵³ Philippen, *De Begijnhoven*, 306.

⁵⁴ Hoornaert, ‘La plus ancienne Règle’, 28.

⁵⁵ More, *Fictive orders*, 29-32.

⁵⁶ Hoornaert, ‘La plus ancienne Règle’, 28.

⁵⁷ Ibidem, 35; Philippen, *De Begijnhoven*, 306-307.

vergelijking tot de Antwerpse regel lijkt de Luikse regel relatief mild te zijn, want wanneer in Luik een begin het hof werd uitgezet, de zwaarste straf, mocht ze haar goederen houden; zelfs wanneer ze niet binnen de gestelde vertrektermijn van drie dagen vertrok: ‘Ende och sij bennen drye daghen alsoe ghemaent uten hove niet en ghiet soe willen wij hare met haren goede aen die porte des hoefs werden ut ghewoerpen.’⁵⁸ Ook de latere regel van het begijnhof te Sint-Truiden lijkt relatief mild, wanneer bepaald wordt dat in sommige gevallen, bijvoorbeeld bij de zonde van onkuisheid of bij het krijgen van een kind, de begin in kwestie twee jaar na haar uitzetting terug mag keren.⁵⁹ De Antwerpse regel bepaalt daarentegen dat de begijnen hun bezit, waaronder zelfs hun kamer of huis (!), verliezen bij een ernstige overtreding.⁶⁰ Dergelijke bepalingen over terugtreding en het verbeuren van bezit ontbreken in de uitgebreide Brugse regel.⁶¹

Al deze overtredingen dienen bestraft te worden en om de geloofwaardigheid van de regel te vergroten, was daarvoor een transparante en navolgbare bestraffingsprocedure wenselijk. Dit gebeurde volgens de meeste begijnenregels tijdens de kapittelvergadering, de vergadering waarin de begijnen hun misdaden en zonden openbaarden en naar behoren werden gestraft. Dergelijke kapittelvergaderingen bestonden al langer. Ook de oude *regula benedicti* (zesde eeuw na Christus) vereiste dat monniken hun zonden openbaar maakten en hoewel hiervoor destijds nog geen speciale vergadering was, werd dit al met het verstrijken van de tijd een universeel gebruik.⁶² Zo schrijft de monastieke regel van Clara van Assisi (1193/94-1253), opgesteld en goedgekeurd net voor haar dood in 1253, wekelijkse kapittelvergaderingen voor.⁶³ De regel voor de derde orde van Sint Franciscus (1181/82-1226) daarentegen, opgesteld in de vroege dertiende eeuw en goedgekeurd in 1289, kent dergelijke kapittelvergaderingen dan weer niet.⁶⁴ Op de Antwerpse regel na, bevat elke behandelde regel een bepaling omtrent kapittelvergaderingen.⁶⁵ Het ontbreken van een bepaling over de kapittelvergadering in de Antwerpse regel is bijzonder, aangezien de regel kort na het begin van de onderzoeken naar de begijngemeenschappen werd vastgelegd. En met deze druk van buitenaf is het te verwachten dat de bestraffingsprocedure werd vastgelegd in de regels. Het ontbreken van een dergelijke regel is opvallend, maar niet direct een bewijs van de afwezigheid van een kapittelvergadering. Dit soort regels functioneerden namelijk vaak binnen een geheel van andere normatieve documenten, zoals bijvoorbeeld stichtingsoorkonden.⁶⁶

⁵⁸ Philippen, *De Begijnhoven*, 308 en 337.

⁵⁹ Ibidem, 309.

⁶⁰ Ibidem, 337.

⁶¹ Hoornaert, ‘La plus ancienne Règle’, 17-79.

⁶² J. Dubois, ‘Kapitel, II. Monastische und Ordenskapitel’, in: *Lexikon des Mittelalters* volume 5 (Stuttgart 1977-1999) 939-941.

⁶³ Franciscus van Assisi en Clara van Assisi, *Francis and Clare: The complete works*, vert. Regis J. Armstrong en Ignatius C. Brady (New York 1982) 209-225.

⁶⁴ Margaret Carney, Jean François Godet-Calogeras en Suzanne M. Kush eds., *History of the Third Order Regular Rule: a Source Book* (St. Bonaventure 2008) 425-444; Alison More, ‘Institutionalization of disorder: the Franciscan Third Order and Canonical Change in the Sixteenth Century’, *Franciscan Studies* 71 (2013) 147-162.

⁶⁵ Philippen, *De Begijnhoven*, 336-338.

⁶⁶ De Vries, ‘The proper Beguine’s interaction’, 137-142.

Het is ook mogelijk dat er een alternatieve bestraffingsprocedure bestond in Antwerpen. In de Luikse regel wordt zo'n mogelijk alternatief benoemd, want naast de kapittelvergadering, moesten de begijnen ook na de mis tot het luiden van de klok samenkomen in de parochiekerk 'op die penne van ghehoersamheyt,' waarmee een vergelijkbaar doel, namelijk het samenkomen om misdaden en zonden te openbaren, kan worden verwacht.⁶⁷ Ongeacht het bestaan van een vergelijkbare samenkomst van de Antwerpse begijnen, is deze bepaling opvallend. Het doet mij vermoeden dat niet elk convent in het diocees Luik de beschikking had over een kapittelzaal of ruimte waar een dergelijke samenkomst kon plaatsvinden. De grotere hoven hadden namelijk vaak wel de beschikking over een kapittelzaal. Om die reden is een dergelijke bepaling over het samenkomen in de parochiekerk waarschijnlijk afwezig in de latere regel van Sint-Truiden, die een uitbreiding vormde op de Luikse regel, en ook in de regel van Brugge. En in de afwezigheid van een dergelijke ruimte kon de parochiekerk dienen als passend substituut om toch gelegenheid te bieden voor een bestraffingsprocedure. Daarnaast gaf deze bepaling de plaatselijke parochiepriester de mogelijkheid om het handelen van de begijnen te overzien. Deze behoefte aan overzicht past ook bij de intenties van de opdrachtgever, omdat de bisschop van Luik poogde een meer uniforme begijnenbeweging te vormen.⁶⁸ Daarvoor was toezicht op en bemoeienis met de dagelijkse gang van zaken vereist.

De frequentie van deze vergaderingen kon verschillen. Zo moeten de begijnen volgens de Luikse regel één keer per maand, te weten de eerste vrijdag van de maand, samenkomen voor een algemene vergadering, waarin zonden werden geopenbaard en bestraft.⁶⁹ In de latere regel van Sint-Truiden wordt aan deze regel toegevoegd, dat de inwoners van hetzelfde huis één keer per week, het liefst op de vrijdag, moeten samenkomen voor een kapittelvergadering.⁷⁰ Hiermee nam het aantal kapittelvergaderingen waaraan een begin van het begijnhof van Sint-Truiden deel moest nemen toe. Ook de Brugse begijnen zonder rang, ook wel kinderen genoemd, moesten wekelijks samenkomen voor de kapittelvergadering. Bovenop deze wekelijkse kapittelvergaderingen waren er ook minder frequente kapittelvergaderingen waarbij de meesteressen en de groot meesteres hun tekortkomingen en zonden openbaarden. De groot meesteres en de meesteressen gold dat ze hun zonden minder vaak dienden te openbaren, omdat de invulling van de functie juist was gebaseerd op het verheven handelen van hun persoon. Zo bepaalt de Brugse regel dat de groot meesteres tweemaal per jaar haar zonden openbaart en de meesteressen viermaal per jaar hun zonden bekendmaken.⁷¹ Daarmee is de Brugse regel een stuk uitgebreider en specifiekier over de frequentie en de deelnemers aan de verschillende kapittelvergaderingen. De regel van Antwerpen biedt hierover, mede vanwege de afwezigheid van kapittelvergaderingen, geen informatie. De wekelijkse frequentie van de kapittelvergaderingen voor de begijnen van Brugge en Sint-

⁶⁷ Philippen, *De Begijnhoven*, 307.

⁶⁸ More, *Fictive orders*, 29-32.

⁶⁹ Philippen, *De Begijnhoven*, 307.

⁷⁰ Ibidem, 310-311.

⁷¹ Hoornaert, 'La plus ancienne Règle', 43-52.

Begijnen, van spontaan naar krankzinnig naar steeds meer regels

Truiden komt overeen met de wekelijkse kapittelvergaderingen zoals voorgeschreven in de monastieke regel van Clara van Assisi.⁷²

Net als de frequentie is ook het verloop van de vergadering vaak gereguleerd. Zo dienen de Luikse begijnen gehoorzaam te zijn aan hun oversten, de meesteressen en de parochiepriester, en mogen ze enkel praten wanneer een overste daartoe toestemming geeft.⁷³ Ook de regel van de Brugse begijnen wijst een belangrijke plek toe aan stilte en ook daar mag enkel met toestemming van de oversten gepraat worden. Maar in tegenstelling tot de beknopte Luikse regel, voorziet de Brugse regel in een uitgebreide omschrijving van het ritueel. Zo wordt uitgebreid beschreven hoe de vergadering wordt geopend, waarover gebeden dient te worden en of dit zittend dan wel staand moet gebeuren. Daaruit blijkt ook dat er gebeden dient te worden voor de weldoeners van het begijnhof, waaruit geconcludeerd kan worden dat ook de regel van Brugge beïnvloed was van buitenaf. Ter illustratie:

‘Alse die kinder syn vergadert om te houdene capitele so sal die mestrigghe segghen: Benedicite, die kinder: Dominus, ende nighen (buigen) alle metten hoefde. Dan sal die meestrigghe doen bidden over die Heleghe Kerke ende over die hem wel doen ende noemse some bi namen. Dan sulsie bidden over al hare vriende levende ende dode al staende.’⁷⁴

Hoe gedetailleerd de beschrijving van de Brugse regel ook is, het bevat geen regel die bepaalt dat goed gedrag tijdens de kapittelvergadering een strafvermindering oplevert. De Luikse regel daarentegen bepaalt dat, indien de deelnemers de maandelijkse kapittelvergadering volgens de regel bijgewoond hebben, ze beloond worden met twintig dagen strafvermindering.⁷⁵ De latere regel van Sint-Truiden voegt daaraan toe dat goed gedrag tijdens de wekelijkse vergadering tien dagen strafvermindering oplevert.⁷⁶ Met deze strafvermindering bij goed gedrag nemen deze twee regels een uitzonderingspositie in. Niet alleen in de beide andere behandelde begijnenregels ontbreekt een vastgelegde strafvermindering, ook de regel van Clara en de regel voor de derde orde van Sint-Franciscus rept niet van een dergelijke strafvermindering.⁷⁷

De kapittelvergadering werd in de meeste gevallen voorgezeten door de groot meesteres, vaak in samenwerking met de biechtvader (die tegelijkertijd ook de parochiepriester kon zijn). Ook over dit punt is de Luikse regel bondig, terwijl de Brugse regel verschillende personen aanwijst al naar gelang de rang van diegene die haar zonden openbaar maakt. Zo worden de kinderen (de begijnen zonder bijzondere rang) bestraft door de meesteressen en wordt de groot meesteres, in het bijzijn van alle andere

⁷² Franciscus van Assisi e.a., *Francis and Clare*, 209-225.

⁷³ Philippen, *De Begijnhoven*, 307-308.

⁷⁴ Hoornaert, ‘La plus ancienne Règle’, 43-52, aldaar 44.

⁷⁵ Philippen, *De Begijnhoven*, 307.

⁷⁶ Ibidem, 311.

⁷⁷ Franciscus van Assisi e.a., *Francis and Clare*, 209-225; Margaret Carney e.a., *History of the Third Order*, 425-444.

meesteressen, bestraft door ‘ene van den oudsten meestrighen jof die biechtre sal houden capitele ende setten penitentie.’⁷⁸ Het is aannemelijk dat een vergelijkbaar systeem van bestraffing werd voorgestaan met de Luikse regel, hoewel deze hier niet verder over uitweidt. Het bestaan van een vergelijkbaar systeem kan echter vermoed worden door de extra wekelijkse kapittelvergadering, die de latere regel van Sint-Truiden voorschreef. De maandelijkse vergadering lijkt daardoor namelijk meer te dienen voor de zwaardere straffen en de openbaring van de zonden van de belangrijkste deelnemers, aangezien iedereen hierbij aanwezig moest zijn.⁷⁹

De leidende rol van de groot meesteres en de biechtvader ging samen met het recht om de straffen te bepalen. Hoewel de rol van de biechtvader niet altijd duidelijk wordt gemaakt, is zijn actieve bemoeienis aannemelijk en voor de hand liggend. Zo moesten de Luikse begijnen naast de maandelijkse kapittelvergadering ook bijeenkomen in de parochiekerk, hoewel zijn rol tijdens deze bijeenkomst niet duidelijk wordt.⁸⁰ De actieve rol van de biechtvader is daarentegen wel vastgelegd en omschreven in de Brugse en Antwerpse regel. Daarin wordt expliciet vermeld dat niet alleen de meesteres, maar ook de biechtvader naar eigen goeddunken straffen kan opleggen. De biechtvader van het Brugse begijnhof krijgt zelfs een speciaal recht toegeschreven: ‘Van allen desen seden mach die biechtre dispenser en als het hem dinket nutte.’⁸¹ Ook de groot meesteres heeft deze bevoegdheid, maar daarbij wordt vermeld dat dit enkel is toegestaan als de Heilige Kerk niet anders gebiedt en ze daarvoor goede redenen heeft.⁸²

Over de verschillende straffen, die opgelegd kunnen worden, is de Luikse regel wederom beknopt. Sterker nog, er wordt vrijwel geen inzicht gegeven in de straffen die horen bij de gepleegde misdaad, terwijl deze regel is gestructureerd aan de hand van de ernst van de misdaad. De enige aanwijzing in het document is het kwijtschelden van twintig dagen penitentie bij goed gedrag gedurende de kapittelvergadering.⁸³ Toch doet de Luikse regel vermoeden dat bij elke categorie misdaad bepaalde straffen hoorden. Het ligt immers voor de hand dat een lichte misdaad niet op dezelfde manier werd bestraft als een zware misdaad. Dit vermoeden wordt bevestigd door de latere regel van Sint-Truiden, die een uitbreiding vormde op de eerdere regel van 1246 en wel werd gestructureerd aan de hand van de strafmaat: van een lichte correctie en discipline (een aantal klappen met een roede) tot zwaardere correcties, zoals vasten gedurende twee maanden en verbanning uit het hof.⁸⁴ De verschillende overtredingen worden nog steeds ingedeeld bij dezelfde categorieën. Zo is stelen volgens de latere regels van Sint-Truiden nog steeds een ernstig misdrijf waarop verbanning kan volgen en behoort ongehoorzaamheid tegenover de meesteres nog steeds tot de zware misdrijven, waarop twee maanden correctie staat. De latere regel van Sint-Truiden voegt wel meerdere regels toe, met als gevolg dat meer

⁷⁸ Hoornaert, ‘La plus ancienne Règle’, 43.

⁷⁹ Philippen, *De Begijnhoven*, 311.

⁸⁰ Ibidem, 307.

⁸¹ Hoornaert, ‘La plus ancienne Règle’, 68.

⁸² Ibidem, 68.

⁸³ Philippen, *De Begijnhoven*, 307.

⁸⁴ Ibidem, 311.

overtredingen beschreven worden, terwijl deze overtredingen niet zozeer strenger worden bestraft.⁸⁵ De Antwerpse en Brugse regel daarentegen beschrijven uitgebreid welke straffen opgelegd dienen te worden. Zo worden bepaalde geboden voorgeschreven als straf die, afhankelijk van de ernst van de misdaad, vaker opgezegd dienen te worden. Eenzelfde verhoging van de strafmaat geldt voor de andere straffen, te weten vasten, zwijgen en het ‘te zitten up die erde ende te nemene enen discipline’.⁸⁶ Tot de zwaardere straffen hoorde ongetwijfeld dat een begijn moest zwijgen voor een maand en vasten voor zolang de meesteres dit gepast achtte. De zwaarste straf was ongetwijfeld verbanning uit het hof.⁸⁷

De regel van Luik en die van Sint-Truiden lijken minder vrijheid te geven bij het bepalen van de strafmaat. Bij de vroege regel voor de begijnen in het bisdom Luik lijkt dit verbonden te zijn met de opdrachtgever, want door de begijnen in zijn bisdom dezelfde straffen op te leggen ten koste van de vrijheid van de meesteressen in dit proces, wordt de indruk van een uniforme beweging gewekt.⁸⁸ Voor de latere regel van Sint-Truiden ligt dit gecompliceerder. De regel is namelijk niet overduidelijk opgelegd zoals de eerdere regel, maar vormt hierop wel een uitbreiding. Het is daarom goed mogelijk dat de structuur van de oude regel prettig werd bevonden en daarom opnieuw werd gebruikt. Een discussie over de mate waarin straffen worden opgelegd lijkt echter overbodig, want ongeacht de mate waarin de straffen worden voorgeschreven, moet erop gewezen worden dat de vrijheid bij het bepalen van de strafmaat altijd gering is. Een belangrijk doel van een regel is namelijk om willekeur en ‘vriendjespolitiek’ te voorkomen, aangezien de geloofwaardigheid van de regel hiervan afhangt. De vrijheid bij het bestraffen van de begijnen was dus inherent gering.

Uit deze analyse blijkt dat de regels en de bestraffingsprocedure na het concilie van Vienne (1311-12) niet zozeer strenger werden, maar uitgebreider. En met het uitbreiden van de regels waren meer mogelijkheden nodig om het gedrag van de begijnen te controleren en daaraan straffen te verbinden. En deze ontwikkeling is volkomen logisch. Aan het begin van de onderzoeksperiode waren min of meer geformaliseerde begijnhoven een relatief nieuw fenomeen met weinig bestuurlijke ervaring. Aan het einde van de onderzoeksperiode was steeds meer ervaring opgedaan en ontstond behoefte om de regels uit te breiden. Deze behoefte om de regels uit te breiden kon verschillende oorzaken hebben. Zo is het begrijpelijk dat een regel van twee eeuwen oud niet meer volstaat en een uitgebreide revisie hard nodig is, zoals in het geval van de latere regel van Sint-Truiden. Tegelijkertijd kon dit ook een reactie zijn op druk van buitenaf. Zo is de uitgebreide en relatief strenge regel van Brugge opgeschreven tijdens een periode van economische stagnatie en felle weerstand van critici zoals Rutebeuf. Voor de regel van Antwerpen kan hetzelfde gelden, maar dit lijkt problematisch. De regel is namelijk niet buitengewoon streng. Enkel het afstand doen van bezittingen bij verbanning is opvallend streng, maar dit kan ook een manier zijn om de verslechterde economische positie van het begijnhof te verbeteren.

⁸⁵ Philippen, *De Begijnhoven*, 305-14.

⁸⁶ Hoornaert, ‘La plus ancienne Règle’, 48.

⁸⁷ Ibidem, 49.

⁸⁸ More, *Fictive Orders*, 29-32.

5. Regels omtrent de dagelijkse religieuze verplichtingen

Het tweede deel van deze analyse spitst zich toe op de religieuze verplichtingen van de begijnen zoals die zijn vastgelegd in de regels. Ik ben mij ervan bewust dat ‘religieuze plichten’ nogal breed gedefinieerd is en elk onderdeel van het dagelijkse leven van een begijn gedefinieerd kan worden als een religieuze verplichting. In dit hoofdstuk wil ik de religieuze verplichtingen beperken tot het contemplatieve aspect, te weten de belangrijkste tijdelijke geloften, het kerkbezoek, de dagelijkse gebedscyclus, het vasten, het gepaste gedrag gedurende deze activiteiten en het biechten. In de wetenschappelijke literatuur omtrent de begijnen wordt vaak aangenomen dat de regels strenger werden als gevolg van de toegenomen druk van buitenaf. Net als vele andere aspecten van het dagelijkse leven werden ook de religieuze verplichtingen hierdoor beïnvloed, wat leidde tot een steeds striktere regulatie van de religieuze verplichtingen.⁸⁹ Eveneens wordt vaak aangenomen dat dit proces is ingezet door mannen, die vanuit verschillende motieven de regels aanscherpten, en dat vrouwen hierop geen invloed hadden, terwijl het wel over hen ging. De afgelopen jaren wordt dit dominante beeld van de begijnen, dat in breder perspectief ook voor veel andere religieuze groepen geldt, meer en meer bevraagd en wordt er juist gewezen op de actieve rol van vrouwen in dit proces, in het bijzonder bij het vaststellen van de religieuze routine.⁹⁰ In dit hoofdstuk zal ik de religieuze verplichtingen van de begijnen, zoals vastgelegd in de regels, vergelijken, om deze aannames te bevragen en eventuele afwijkingen te toetsen.

De belangrijkste religieuze verplichting van de begijnen is de wil om kuis en rein te blijven gedurende hun lidmaatschap van het begijnhof. Elke behandelde regel heeft hierover een bepaling opgenomen. Zo gebiedt de regel van Brugge in de eerste alinea: ‘Die Beghinen van den Wyngarde ende die hare zeden willen volghen sullen [...] zuverhede te houdene van herten ende van lechamen, dat es van willen ende van daden.’⁹¹ Ook de regel van Antwerpen en de latere regel van Sint-Truiden bevatten dergelijke bepalingen in vergelijkbare bewoordingen.⁹² De regel van Luik daarentegen bevat een opvallende bepaling, namelijk ‘dat sij (de inwoners van het hof) meechedelecheyt ende scemelecheyt (eerbaarheid of ingetogenheid) der reynicheyt in eersamen ende oetmoedigen gheselschap willen voordaen in haren hoeven ende huysen behauden.’⁹³ Het is opvallend dat deze regel spreekt over ‘meechedelecheyt’ (maagdelijkheid) als belangrijkste religieuze verplichting van de begijnen. De begijnen bestonden, in tegenstelling tot de nonnen, namelijk uit zowel maagden als weduwen, waardoor een dergelijke bepaling omtrent maagdelijkheid onmogelijk na te komen was voor een aanzienlijk deel van de begijnen.⁹⁴

⁸⁹ McDonnel, *The Beguines and Beghards in Medieval Culture*, ix; Simons, *Cities of ladies*, 132-137.

⁹⁰ Lehmoijoki-Gardner, ‘Writing religious rules as an interactive process’, 660-687.

⁹¹ Hoornaert, ‘La plus ancienne Règle’, 17.

⁹² Philippen, *De Begijnhoven*, 309 en 336.

⁹³ Ibidem, 303-304.

⁹⁴ Simons, *Cities of ladies*, 91-117.

Het zou kunnen dat deze bepaling door de Luikse begijnen werd opgevat als een oproep tot kuisheid of gezien werd als een vergissing van de opdrachtgever. De eerste mogelijkheid is lastig te controleren, maar in een samenleving die geordend is aan de hand van binaire tegenstellingen lijkt een dergelijke verwarring van gevoelige begrippen (kuisheid versus maagdelijkheid) onwaarschijnlijk. Ook de tweede optie, een vergissing van de opdrachtgever, lijkt onwaarschijnlijk. De opdrachtgever was zich namelijk bewust van de diverse opbouw van deze groep en laat dat blijken in het document. Voor de regel met de oproep tot maagdelijkheid, wordt namelijk onderscheid gemaakt tussen ‘meechden ende vrouwen.’⁹⁵ Ik vermoed daarom dat het gaat om een bewuste keuze van de opdrachtgever. Hij was zich bewust van de gevoeligheid van deze kwestie, maar verkoos het noemen van het prestigieuze label maagdelijkheid boven het meer toepasselijke label kuisheid, dat door alle Luikse begijnen nagestreefd kon worden. Deze keuze is volgens More het resultaat van het verlangen om de begijnen te presenteren als een meer uniforme orde, gestoeld op het voorbeeld van traditionele kloosterorden.⁹⁶ En door de nadruk te leggen op maagdelijkheid als belangrijkste deugd werd dit doel mede vormgegeven.

Dit lijkt een aanvaardbare en logische conclusie en men zou verwachten dat de wens om uniformiteit ook in andere onderdelen van het dagelijkse leven te herkennen is. In andere woorden, ik zou verwachten dat de wens om uniformiteit ook naar voren komt in andere regels omtrent de dagelijkse religieuze verplichtingen. Dergelijke regels omtrent de dagelijkse religieuze verplichtingen van de begijnen in het bisdom Luik zijn echter nauwelijks vastgelegd. De enige vermelding omtrent dit onderwerp gaat over het voorgeschreven gedrag in de kerk. Zo is het de bedoeling dat begijnen naar behoren dienst doen in de kerk en mannen niet al te ijdel toelachen; het overtreden van beide gedragingen behoort tot de lichte misdaden.⁹⁷ Pas in de tweede helft van de vijftiende eeuw, wanneer de latere regel van Sint-Truiden wordt vastgelegd, worden er meer regels opgesteld rondom de dagelijkse religieuze discipline.

Een belangrijke religieuze plicht die in de regel van Sint-Truiden is verwerkt, handelt over het kerkbezoek. De begijnen van Sint-Truiden moesten namelijk zo vaak mogelijk de mis bijwonen in de eigen parochiekerk. Ook de Brugse begijnen werd frequent, te weten dagelijks, kerkbezoek voorgeschreven, maar alleen indien er gezongen werd: ‘Si sullen elkes daghes horen Messe als men dar binnen singhet, het ne lette nootsake.’⁹⁸ Een vergelijkbare bepaling over waar de mis bijgewoond dient te worden, namelijk in de parochiekerk of elders, is niet vastgelegd in de Brugse regel. In tegenstelling tot de regel van Brugge en Sint-Truiden kent de Antwerpse regel dergelijke toegevoegde bepalingen omtrent het kerkbezoek niet en stelt slechts: ‘Vordane suldi alle daghe na u vermoegen misse hooren.’⁹⁹ Voor alle begijnen geldt dat enkel omwille van uitzonderlijke omstandigheden een dienst overgeslagen

⁹⁵ Philippen, *De Begijnhoven*, 303.

⁹⁶ More, *Fictive orders*, 29-32.

⁹⁷ Philippen, *De Begijnhoven*, 305-306.

⁹⁸ Hoornaert, ‘La plus ancienne Règle’, 53.

⁹⁹ Philippen, *De Begijnhoven*, 336.

mocht worden. Daarmee is het frequente kerkbezoek, zeker in verhouding tot het minder frequente kerkbezoek van andere leken, opvallend en dit lijkt door de tijd heen weinig te zijn veranderd.

De religieuze verplichtingen van de begijnen beperken zich uiteraard niet tot frequent kerkbezoek. Naast het kerkbezoek gaven de begijnen vorm aan hun religiositeit door regelmatig te bidden, wat soms ook werd vastgelegd in de regels. Ook omtrent dit onderwerp ontbreken regels in de vroege Luikse regel. De latere regel van Sint-Truiden vult deze leemte in. Zo moesten de begijnen van Sint-Truiden 's nachts paternosters en ave Maria's opzeggen en moesten ze speciale kerkdiensten bijwonen voor de overledenen onder hen. Ten slotte stelt een uitzonderlijke bepaling dat de begijnen van Sint-Truiden dagelijks afzonderlijk en knielend zeven Ave Maria's moesten opzeggen voor de paus, de Rooms-Katholieke kerk en de bisschop van Luik.¹⁰⁰ Ook de regel van Brugge bevat regels omtrent het bidden, die uitgebreider zijn. Zo waren de Brugse begijnen verplicht elke dag de getijden van de dag en van Onze Vrouw, beter bekend als de Mariagetijden, op te zeggen, tenzij ze moesten werken, dan konden ze volstaan met het opzeggen van paternosters. Ook werd er rekening gehouden met de begijnen, die de getijden niet kenden. In plaats van de getijden moesten deze begijnen wekelijks een 'souter' (psalmboek) opzeggen. Ten slotte zijn de Brugse begijnen verplicht uitgebreider te bidden op feestdagen en op dagen waarop een begin is overleden.¹⁰¹

De Antwerpse regel lijkt in vergelijking tot de Brugse regel minder streng. Zo moesten de Antwerpse begijnen enkel op zon- en feestdagen getijden en psalmen opzeggen. Deze regel ging de meesteressen van het Antwerpse begijnhof echter niet ver genoeg. Ongeveer halverwege het document staat een alinea, die vermeldt dat de volgende punten zijn toegevoegd door de meesteressen van het hof: 'Dair na vervolgen den tijden hebben de meesterssen des voirschreven begynhofs bij raide van haren parochiaan ende ander vroede om die eerbaer onderhoudinge der persoene desselfs hoefs eenige punten dair toe gedaen.'¹⁰² Deze opvallende opmerking onderstreept de invloed van de begijnen zelf op het vaststellen van de regels.¹⁰³ De eerste bepaling die daarna volgt, stelt dat de begijnen dagelijks het Onze Lieve Vrouw getijde (de Mariagetijden) moesten lezen. Ook hier volgt een bepaling dat de ongeletterden in samenwerking met de parochiepriester een alternatief konden vastleggen. Met deze bepaling kozen de begijnen zelf voor een uitgebreidere religieuze discipline, waar dit volgens de opstellers van het document niet nodig was.¹⁰⁴

Het is opvallend dat de Brugse en Antwerpse begijnen het getijdengebed moeten opzeggen dan wel lezen. De regel van Franciscus voor zijn derde orde bevat zo'n bepaling bijvoorbeeld niet.¹⁰⁵ De regel voor de Clarissen, de vrouwelijke monastieke tak van de Franciscanen, daarentegen bevatte een

¹⁰⁰ Philippen, *De Begijnhoven*, 312-314.

¹⁰¹ Hoornaert, 'La plus ancienne Règle', 53-64.

¹⁰² Philippen, *De Begijnhoven*, 337.

¹⁰³ Lehmijoki-Gardner, 'Writing religious rules as an interactive process', 660-687.

¹⁰⁴ Philippen, *De Begijnhoven*, 337-338.

¹⁰⁵ Margaret Carney e.a., *History of the Third Order*, 425-444.

dergelijke regel wel.¹⁰⁶ Daarmee lijken de Brugse en Antwerpse regels vrouwelijk-monastieke gebruiken toe te eigenen en de Antwerpse regel maakt bovendien duidelijk dat dit een bijzondere wens was van de begijnen zelf. De strengere en uitgebreidere religieuze discipline werd in dit geval niet opgelegd van buitenaf, waarmee de wens om een meer monastieke regel niet louter en alleen voorbehouden was aan buitenstaanders. Dit wordt bevestigd door de bepalingen in de latere regel van Sint-Truiden. Ondanks de duurzame invloed van het bisdom Luik, die onder andere blijkt uit de speciale gebeden voor de bisschop, werden vergelijkbare monastieke regels niet opgelegd en bleef het onderscheid tussen begijnen en nonnen in de praktijk onveranderd.¹⁰⁷ In andere woorden, de invloed van buitenaf was geen garantie voor een regel naar monastiek voorbeeld.

Gedurende al deze religieuze verplichtingen was gepast gedrag van fundamenteel belang. Op de Antwerpse regel na, wordt in elke regel het gepaste gedrag behandeld. Zelfs de vroege Luikse regel schrijft, weliswaar uiterst beknopt, het gedrag voor en deze regel bleef ook gelden na de totstandkoming van de latere regel van Sint-Truiden. Deze latere regel voegde nog een nieuwe regel toe, die bepaalde dat zwijgzaamheid tijdens de dienst, vanaf de completen tot de priem (ongeveer van acht uur s 'avonds tot zes uur s 'ochtends), maar ook tijdens het eten van groot belang was. Alleen zieken, buitenstaanders en veroorloofden mochten deze regel negeren.¹⁰⁸ Dezelfde regels golden al in het begijnhof van Brugge.¹⁰⁹ Ook met deze regels werden kloostergebruiken overgenomen. De regel van Sint-Benedictus en van Clara van Assisi bevatten dezelfde regels namelijk ook.¹¹⁰ Daarmee lijken de bepalingen van de latere regel van Sint-Truiden, in tegenstelling tot de behandelde bepalingen rondom de gebedscyclus, op monastieke regels.

Tenslotte waren de begijnen als onderdeel van hun religieuze discipline verplicht hun zonden te biechten bij de parochiepriester. In de vroege regel van Luik en in de regel van Antwerpen ontbreken omtrent dit onderwerp bepalingen. In de latere regel van Sint-Truiden vinden we een dergelijke bepaling wel. De begijnen van Sint-Truiden zijn namelijk verplicht elke maand te biechten en indien de omstandigheden daartoe aanleiding geven vaker.¹¹¹ Opvallend aan deze bepaling is dat de frequentie van biechten is bepaald aan de hand van een tijdseenheid. Een ander criterium voor het bepalen van de frequentie van de biecht, vinden we terug in de Brugse regel. Deze bepaalt namelijk dat de begijnen minstens vier en maximaal zeven keer communie moeten doen op speciale feestdagen. Voorafgaand aan dit belangrijke christelijke sacrament is de biecht vereist, waardoor de Brugse begijnen maximaal zeven keer per jaar moesten biechten. Daarbovenop komt nog eens dat de begijnen, indien het nodig werd bevonden, mogelijk opgeroepen werden voor de biecht.¹¹² Ondanks deze verschillende manieren om het

¹⁰⁶ Franciscus van Assisi e.a., *Francis and Clare*, 214-215.

¹⁰⁷ Philippen, *De Begijnhoven*, 336-338.

¹⁰⁸ Ibidem, 314.

¹⁰⁹ Hoornaert, 'La plus ancienne Règle', 29-30.

¹¹⁰ Benedictus van Nursia, *De regel van Sint-Benedictus*, vert. Vincent Hunnik (Amsterdam 2000) 21-40; Franciscus van Assisi e.a., *Francis and Clare*, 214-218.

¹¹¹ Philippen, *De Begijnhoven*, 312.

¹¹² Hoornaert, 'La plus ancienne Règle', 32-33.

biechten te organiseren is de frequentie opvallend, omdat overeenkomstig de lekenstatus van de begijnen de biecht formeel slechts één keer per jaar vereist was.¹¹³ En ook in vergelijking tot andere lekenbewegingen is de frequentie opvallend. Zo waren de leden van de derde orde van Sint Franciscus verplicht zes maal per jaar te biechten.¹¹⁴ De regel van Sint-Truiden, die maandelijks biechten voorschrijft, lijkt zelfs op de regels van kloostergemeenschappen. Zo moesten de clarissen, die ook in Sint-Truiden gevestigd waren, volgens de regel van Clara ook twaalf maal per jaar biechten.¹¹⁵

De vergelijking van de religieuze discipline, zoals vastgelegd in de regels, kent ondanks de verschillende onderzoeken na het concilie van Vienne (1311-12) veel overeenkomsten, niet alleen met andere, soms eeuwen oudere, begijnenregels, maar ook met andere non-monastieke en monastieke regels. Sommige regels, in het bijzonder die van Brugge en in mindere mate die van Antwerpen en Sint-Truiden, bevatten bepalingen die sterk lijken op monastieke regels. Dit vergaande ‘verkloosterlijken’ was niet altijd exclusief de wens van de mannelijke opdrachtgevers, maar kon ook de uitdrukkelijke wens van de begijnen zelf zijn. Dit blijkt met name uit het feit dat de Antwerpse begijnen op eigen initiatief speciale verering toekenden aan de maagd Maria, die populair was onder de begijnen. Wat echter het meest opvalt is de stilte van de vroege Luikse regel omtrent de religieuze discipline. Het zou kunnen zijn dat de structuur van de regels, namelijk geordend naar de ernst van de misdaad, het lastig maakt om de religieuze plichten vast te leggen. Deze verklaring lijkt echter niet helemaal juist. De latere regel van Sint-Truiden, die werd gestructureerd aan de hand van de strafmaat, bevat dit soort regels omtrent bijvoorbeeld kerkbezoek wel. Dat ligt ook voor de hand, aangezien het niet nakomen van deze plichten, net als alle andere overtredingen, strafbaar is. Ook was de strenge religieuze discipline, zoals vastgelegd in de latere regel van Sint-Truiden, destijds niet ongewoon, wat blijkt uit het strenge regime van de Brugse regel, die maximaal vijftig jaar later is vastgelegd. Een andere mogelijke verklaring voor deze stilte is de intentie van de opdrachtgever. Het belangrijkste doel van deze regel was voor Robrecht van Thourotte het creëren van een uniforme orde naar buiten toe. De religieuze plichten waren van ondergeschikt belang en zijn daarom niet vastgelegd. Ook deze verklaring is een beetje wrang, aangezien juist de religieuze discipline, bijvoorbeeld door kerkbezoek, naar buiten toe goed zichtbaar is. De begijnen van Sint-Truiden deelden de parochiekerk namelijk met de andere parochie inwoners. Op basis hiervan is de beste verklaring misschien wel dat dergelijke regels ontbraken vanwege de enorme diversiteit van de begijnen, waardoor uniforme regels omtrent bijvoorbeeld kerkbezoek nutteloos zouden zijn. Dit strookt ook met de constatering van Deane, die opmerkt dat de begijnen in het bisdom Luik niet uniform of ‘monastieker’ leefden dan begijnen elders.¹¹⁶

¹¹³ More, *Fictive orders*, 30.

¹¹⁴ Margaret Carney e.a., *History of the Third Order*, 425-444.

¹¹⁵ Franciscus van Assisi e.a., *Francis and Clare*, 214-215.

¹¹⁶ Deane, “‘Beguines’ reconsidered”, *Commentaria* 3461.

6. Conclusie

Wat ooit begon als een enthousiaste en spontane beweging veranderde onder druk van buitenaf, met name na het concilie van Vienne (1311-12), al snel in een sombere, streng gereguleerde en geïstitutionaliseerde beweging. In de wetenschappelijke literatuur rondom de begijnen is deze opinie al zo vaak herhaald, dat het een geaccepteerd feit is geworden. De afgelopen jaren kwam er langzaamaan kritiek op dit beeld en ook in dit werkstuk wordt de geldigheid van deze aanname betwijfeld. In dit werkstuk heb ik deze aanname onderzocht door een viertal begijnenregels, opgeschreven tussen 1250 en 1500, te vergelijken op twee belangrijke onderdelen van het dagelijkse leven in een begijnhof, te weten het proces van bestraffing en de dagelijkse religieuze verplichtingen. Na een eerste kennismaking met de begijnen en het bronmateriaal, bleek uit de analyse dat er geen sprake is van het ‘strenger’ worden van de regels. Dit bleek bijvoorbeeld uit de frequentie van de kapittelvergaderingen, waar wekelijkse vergaderingen zowel voor als na het concilie de praktijk waren, en de diachrone continuïteiten in de dagelijkse religieuze verplichtingen.

Hoewel de regels dus niet strenger werden, werden de regels met het verstrijken van de tijd wel steeds uitgebreider. De regels behandelden namelijk steeds meer onderdelen van het dagelijkse leven en dit is misschien de reden waarom veel historici constateren dat de regels steeds strenger werden en dit koppelen aan het concilie van Vienne (1311-12). Met dit onderzoek heb ik laten zien dat een uitgebreidere regel niet hetzelfde is als een strengere regel. Toch vraagt deze tendens naar alsmaar uitgebreidere regels om een verklaring. In dit werkstuk heb ik betoogd dat deze uitbreiding van de regels het resultaat is van een natuurlijk proces, want met het opdoen van alsmaar meer bestuurlijke ervaring en de toenemende omvang van de hoven, ontstond er behoefte aan nieuwe, uitgebreidere regelgeving (en niet zozeer strengere regelgeving). Daarbij dienden monastieke regels, zoals die van Clara van Assisi, als mooi, bewezen voorbeeld en kan deze ‘verkleoosterlijking’ van de begijnenregels opgevat worden als een gevolg van de druk van buitenaf en daarmee in potentie als een reactie op het concilie.

Tot slot is het goed om nog eens terug te keren naar het begin. Hier stelde ik namelijk dat het decreet *Cum de quibusdam* al snel werd geïnterpreteerd als een algemene veroordeling van de begijnen. Uit dit onderzoek blijkt echter, dat de begijnen zelf, die overtuigd waren van hun oprechte en orthodoxe devotie, dit heel anders interpreteerden, namelijk als een veroordeling van ‘*sommige begijnen*’, die een dwaalleer aanhingen. Dat geldt in zekere zin ook voor de uitkomsten van mijn onderzoek, die slechts geldig zijn voor de in dit onderzoek behandelde regels. Ik verwacht echter dat de uitkomsten een meer algemene geldigheid hebben. Lees dit werkstuk daarom ook als een aanzet tot een uitgebreider onderzoek, waarin meer regels worden vergeleken.

7. Bibliografie

Primair bronmateriaal

- Benedictus van Nursia, *De regel van Sint-Benedictus*, vert. Vincent Hunnik (Amsterdam 2000).
- Carney, M., Jean François Godet-Calogeras en Suzanne M. Kush eds., *History of the Third Order Regular Rule: a Source Book* (St. Bonaventure 2008).
- Franciscus van Assisi en Clara van Assisi, *Francis and Clare: The complete works*, vert. Regis J. Armstrong en Ignatius C. Brady (New York 1982).
- Hoornaert, R., 'La plus ancienne Règle du Beguinage de Bruges', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming Société d'émulation de Bruges* 72 (1930) 1-79.
- Philippen, L.J.M., 'Een vijftal oorkonden betreffende de Antwerpsche Begijnen' *Bijdrage tot de geschiedenis* (1931) 29-47.
- Philippen, L.J.M., *De Begijnhoven: oorsprong, geschiedenis, inrichting* (Antwerpen 1918).

Secundaire literatuur

- Böhringer, L., Jennifer Kolpacoff Deane en Hildo van Engen, 'Epilogue: the view ahead', in: Idem, *Labels and Libels: Naming Beguines in Northern Medieval Europe* (Turnhout 2014) 219-225.
- Constable, G., 'Introduction', in: Letha Böhringer, Jennifer Kolpacoff Deane en Hildo van Engen eds., *Labels and Libels: Naming Beguines in Northern Medieval Europe* (Turnhout 2014) 1-8.
- Deane, J.K., 'From case studies to comparative models: Würzburg beguines and the Vienna decrees' in: Letha Böhringer, Jennifer K. Deane en Hildo van Engen eds., *Labels and libels: naming beguines in Northern Medieval Europe* (Turnhout 2014) 53-82.
- Deane, J.K. "'Beguines" reconsidered: historiographical problems and new directions', *Monastic Matrix* (augustus 2008) Commentaria 3461. <http://monasticmatrix.osu.edu/commentaria/beguines-reconsidered-historiographical-problems-and-new-directions> (laatst geraadpleegd 10 juni 2021).
- Dubois, J., 'Kapitel, II. Monastische und Ordenskapitel', in: *Lexikon des Mittelalters* volume 5 (Stuttgart 1977-1999) 939-941.
- Galloway, P., 'Neither Miraculous nor Astonishing. The Devotional Practice of Beguine Communities in French Flanders' in: Juliette Dor, Lesley Johnson en Jocelyn Wogan-Browne eds., *New trend*

- in feminine spirituality: the holy women of Liège and their impact*. Medieval women: Texts & Contexts 2 (Turnhout 1999) 107-128.
- Griffiths, F.J., 'Men's duty to provide for women's needs: Abelard, Heloise and their negotiation of the *cura monialium*', *Journal of Medieval History* 30 (2004) 1-24.
- Grundmann, H., *Religious movements in the middle ages*, vert. Steven Rowan (Indiana 2002).
- Harline, C., 'Actives and Contemplatives: the female religious of the Low Countries before and after Trent', *The Catholic Historical Review* 81:4 (1995) 541-567.
- Herck, van H., 'Een gemeenschap van begijnen (13de-18de eeuw)', in: Thomas Coomans en Anna Bergmans red., *In zuiverheid leven. Het Sint-Agnesbegijnhof van Sint-Truiden, het hof, de kerk, de muurschilderingen*. Relicta Monografieën 2 (Brussel 2008) 15-65.
- Koorn, F., *Begijnhoven in Holland en Zeeland gedurende de middeleeuwen* (Assen 1981).
- Lehmoijoki-Gardner, M., 'Writing religious rules as an interactive process: Dominican penitent women and the making of their "Regula"', *Speculum* (2004) 660-687.
- Makowski, M., 'When is a beguine not a beguine? Names, norms and nuance in canonical literature', in: Letha Böhringer, Jennifer K. Deane en Hildo van Engen eds., *Labels and libels: naming beguines in Northern Medieval Europe* (Turnhout 2014) 83-98.
- McDonnel, E., *The Beguines and Beghards in Medieval Culture. With Special Emphasis on the Belgian Scene* (New Brunswick 1954).
- More, A., en Anneke B. Mulder-Bakker, 'Striving for religious perfection in the lay world of Northern Europe', in: Alison I. Beach en Isabelle Cochelin eds., *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West* (Cambridge 2020) 1057-1073.
- More, A., *Fictive orders and feminine religious identities, 1200-1600* (Oxford 2018).
- More, A., 'Institutionalization of disorder: the Franciscan Third Order and Canonical Change in the Sixteenth Century', *Franciscan Studies* 71 (2013) 147-162.
- Mulder-Bakker, A.B., 'Devoted Holiness in the Lay World' in: Judith Benneth en Ruth Karras eds., *The Oxford Handbook of Women and Gender in Medieval Europe* (Oxford 2013) 464-482.
- Mulder-Bakker, A.B., 'The prime of their lives. Women and age, wisdom and religious careers in Northern Europe' in: Juliette Dor, Lesley Johnson en Jocelyn Wogan-Browne eds., *New trend in feminine spirituality: the holy women of Liège and their impact*. Medieval women: Texts & Contexts 2 (Turnhout 1999) 215-236.
- Oberste, J., 'Predigte und Gesellschaft um 1200: Praktische Moraltheologie und pastorale Neuorientierung im Umfeld der Pariser Universität am Vorabend der Mendikanten' in: Gert Melville en Jörg Oberste eds., *Die Bettelorden im Aufbau: Beiträge zu Institutionalisierungsprozessen im mittelalterlichen Religiosentum*. Vita Regularis 11 (Münster 1999) 245-294.
- Osten-Sacken, von der Vera., 'Dangerous heretics or silly fools? The name beguine as a label for religious women of early thirteenth-century Brabant', in: Letha Böhringer, Jennifer K. Deane

- en Hildo van Engen eds., *Labels and libels: naming beguines in Northern Medieval Europe* (Turnhout 2014) 99-116.
- Pansters, K., 'Normation in Formation: The Regulation of Religious Life and the Shape of Stability' in: Eds Krijn Pansters en Abraham Plunkett-Latimar eds., *Shaping stability: the normation and formation of religious life in the Middle Ages*. *Disciplina Monastica* 11 (Turnhout 2016) 13-51.
- Post, R.R., 'De roeping tot het kloosterleven in de 16^e eeuw', *Mededelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde* 13:3 (1950) 31-76.
- Simons, W., 'Beginnings: naming beguines in the Southern Low Countries, 1200-50' in: Letha Böhringer, Jennifer K. Deane en Hildo van Engen eds., *Labels and libels: naming beguines in Northern Medieval Europe* (Turnhout 2014) 9-52.
- Simons, W., 'New Forms of Religious Life in Medieval Western Europe' in: Amy Hollywood and Patricia Z. Beckman eds., *The Cambridge Companion to Christian Mysticism* (Cambridge 2012) 80-113.
- Simons, W., *Cities of Ladies: Beguine Communities in the Medieval Low Countries, 1200-1565* (Philadelphia 2001).
- Udolph, J. en Jörg Voigt, 'Ursprung und Verbreitung des Begriffs *Begine* aus sprachwissenschaftlicher und historischer Sicht' in: Jörg Voigt, Bernward Schmidt en Marco A. Sorace eds., *Das Beginnenwesen in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. *Studien zur Christlichen Religions- und Kulturgeschichte* 20 (Fribourg 2015) 15-40.
- Voigt, J., 'Der status *Beginarum*. Überlegungen zur rechtlichen Stellung des Beginnenwesens im 13. Jahrhundert' in: Jörg Voigt, Bernward Schmidt en Marco A. Sorace eds., *Das Beginnenwesen in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. *Studien zur Christlichen Religions- und Kulturgeschichte* 20 (Fribourg 2015) 41-67.
- Vries, De. J.E., 'The proper Beguine's interaction with the outside world: some beguine rules from the late the Late Medieval Low Countries', in: Eds Krijn Pansters en Abraham Plunkett-Latimar eds., *Shaping stability: the normation and formation of religious life in the Middle Ages*. *Disciplina Monastica* 11 (Turnhout 2016) 137-150.
- Wogan-Browne, J. en Marie-Élisabeth Henneau, 'Introduction: Liège, the Medieval "Women Question", and the Question of Medieval Women' in: Juliette Dor, Lesley Johnson en Jocelyn Wogan-Browne eds., *New Trends in Feminine Spirituality: the Holy Women of Liège and their Impact*. *Medieval Women & Contexts* 2 (Turnhout 1999) 1-32.